

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Головецький Михайло Олексійович

УДК 343.985

**ТАКТИКА УЗНАВАННЯ І ВПІЗНАННЯ ПІД ЧАС
ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА**

Спеціальність 12.00.09 - кримінальний процес та
криміналістика; судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі криміналістики Національного університету внутрішніх справ МВС України.

Науковий керівник - заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор **Салтєвський Михайло Васильович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри криміналістики.

Офіційні опоненти: - доктор юридичних наук, професор **Шумило Микола Єгорович**, Національна академія Служби безпеки України, професор кафедри кримінального права та кримінального процесу.

- кандидат юридичних наук, доцент **Ахтирська Наталія Миколаївна**, Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного та муніципального управління”, завідувача кафедрою кримінального процесу та криміналістики.

Провідна установа – Національна академія внутрішніх справ МВС України, кафедра криміналістики (м. Київ).

Захист відбудеться 10 лютого 2003 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033 м. Київ, вул. Володимирська, 60.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий 4 січня 2003 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 26.001.05

Шибіко В.П.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Становлення і зміцнення України як правової демократичної держави, формування на її теренах повноцінного громадянського суспільства неможливе без суттєвого поліпшення діяльності всіх державних структур, в тому числі правоохоронних органів. Основним їх завданням на сьогодні є запобігання злочинності та боротьба з нею, важливою складовою якої є слідча та оперативно-розшукова діяльність.

Розкриття і розслідування злочинів обґрунтовано відносять до одного з специфічних і складних видів суспільної діяльності, оскільки вона здійснюється у суворій відповідності до норм Конституції, кримінально-процесуального законодавства та інших нормативних актів, а також тактичних рекомендацій, які розроблені на підставі законів і передової правозастосовчої практики.

На сьогодні в Україні відзначається зменшення загальної кількості скоєних злочинів (1997 - 590 тис., 1998 - 572 тис., 1999 - 552 тис., 2000 – 531 тис., 2001 – 517 тисяч злочинів). Значно збільшилась кількість розкритих злочинів. Так, за 2001 рік розкрито 405 521 злочин, що складає 76,4% від кількості скоєних злочинів (у 1999 році цей показник складав 70,5%). Однак вказане криміногенне явище становить велику загрозу не тільки життю і здоров'ю окремих громадян, але й нормальній життєдіяльності всього суспільства. Особливо слід відзначити, що значну частку складають тяжкі злочини (28,5%). Тому перед вченими та практичними працівниками правоохоронних органів поставило завдання розробити і впровадити у практику нові засоби і методи (тактичні прийоми) виявлення та збору доказової інформації, досконаліші методики розслідування злочинів.

У сучасному кримінальному процесі найбільш поширеними засобами збирання доказів є слідчі дії, в тому числі призначення та проведення експертиз, а в деяких випадках і оперативно-розшукові заходи. Серед слідчих дій пред'явлення для впізнання є важливим процесуальним засобом встановлення тотожності об'єктів за їх ідеальними відображеннями. Узнавання має місце як під час проведення слідчих дій, так і в ході оперативно-розшукової діяльності.

Процес впізнання - це розумова діяльність впізнаючого, суть якої полягає у порівнянні уявного відображення (сліду пам'яті) з реальним об'єктом, що спостерігається в даний час, з метою встановлення їх тотожності. Впізнання ґрунтується на підставі психофізіологічного акту узнавання, який широко застосовується як пізнавальний прийом у людській діяльності взагалі та в оперативно-слідчій практиці, зокрема.

Узнавання є основою розшуку злочинця по “гарячих слідах”, затримання підозрюваного, встановлення особи людини, котра видає себе за іншу, а також встановлення особи невідомого трупа. Однак тактичні особливості використання цієї природженої здатності людини в оперативно-розшуковій і слідчій діяльності залишаються білою плямою у криміналістичній літературі. Тому часто зустрічаються випадки ототожнення результатів узнавання під час оперативно-розшукових заходів з результатами пред'явлення для впізнання.

Відповідно до результатів проведеного нами анкетування лише 33% із 200 опитаних слідчих і оперативних працівників зі стажем 3-5 років відрізняють “узнавання” від “впізнання”, а 12% не змогли відповісти на поставлене запитання: чим відрізняється узнавання від впізнання?

Результати узнавання та впізнання мають різні процесуальні наслідки. Якщо результати узнавання, яке мало місце під час оперативно-розшукового заходу, є лише орієнтуючою інформацією, то результати пред'явлення для впізнання є доказами у кримінальній справі. Звідси випливає необхідність чіткого розмежування змісту понять “узнавання” і “впізнання” з метою їх правильного застосування в науці та практичній діяльності.

Останнім часом значно зменшилася допомога населення правоохоронним органам. Громадяни стали рідше повідомляти про скоєні злочини, відмовляються брати участь у впізнанні злочинців. Мотивація такої поведінки різна: від повної недовіри правоохоронним органам до страху перед помстою з боку злочинців. Особливо це стосується свідка та потерпілого, які беруть участь у пред'явленні для впізнання. Страх помсти з боку підозрюваного або його знайомих досить часто є причиною неправдивих свідчень. Але дотепер ще не розроблено надійний механізм захисту учасників кримінального процесу, хоча Закон “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” прийнято ще 23 грудня 1993 року. Частково на теоретичному рівні ця

проблема висвітлена в дисертаційному дослідженні М.В.Куркіна. Однак досить багато питань ще залишилося не вирішеними як у теорії, так і в правозастосовчій практиці. Тому ми вважаємо за необхідне вдосконалити тактику пред'явлення для впізнання, розробивши конкретний механізм забезпечення впізнаючого.

Дослідженню проблем тактики пред'явлення для впізнання приділено значну увагу в юридичній літературі. В її розробку зробили вагомий внесок такі провідні вчені, як Н.Г.Бритвич, В.С.Бурданова, І.Є.Биховський, А.М.Васильєв, М.М.Гапанович, О.Я.Гінзбург, Г.І.Кочаров, В.О.Коновалова, А.О.Крикунов, В.С.Кузьмічов, В.Г.Лукашевич, Є.Д.Лукьянчиков, В.М.Петренко, О.І.Подольський, М.І.Порубов, М.В.Салтєвський, З.Г.Самошина, Л.Д.Удалова, П.П.Цветков та багато інших. Однак більшість досліджень з цього питання провадилися на підставі законодавства та практики його застосування в республіках колишнього СРСР без урахування специфіки норм КПК України. Тому багато проблем тактики пред'явлення для впізнання залишаються дискусійними, деякі питання недостатньо вивчені, думки вчених з багатьох питань є суперечливими. Окрім цього, з моменту запровадження чинного Кримінально-процесуального кодексу України в суспільстві та в державі відбулися значні зміни, що справили відповідний вплив на формування морально-психологічних якостей громадян взагалі та учасників кримінального судочинства, зокрема.

Психологічні процеси, які відбуваються у свідомості впізнаючого під час пред'явлення для впізнання, і їх результат науково обгрунтовані теорією криміналістичної ідентифікації. Цій проблемі приділено значну увагу в криміналістиці, тому автор детально ознайомився з роботами провідних вчених з проблем криміналістичної ідентифікації, а саме В.Я.Колдіна, В.П.Колмакова, І.І.Котюка, І.Д.Кучерова, М.Я.Сєгая, Т.О.Сєдова та ін.

Психофізіологічна сутність узнавання певною мірою висвітлена у працях А.В.Бонгарда, В.Д.Глезєра, М.С.Шехтера. Однак проблема використання властивості людини узнавати об'єкти та події, які вона раніше спостерігала, у слідчій та оперативно-розшуковій практиці на сьогоднішній день майже не вивчена.

На сьогодні у криміналістичній тактиці недостатньо розроблені форми і способи пред'явлення для впізнання. Наприклад, впізнання за функціональними ознаками залишається проблемним. Потребують відповідної розробки питання зустрічного та повторного впізнання. Тим більше багато вчених вважають, що назріла необхідність розширити коло об'єктів, які пред'являються для впізнання. На жаль, вагома частка з названих пропозицій залишається покищо тільки рекомендаціями і в практичній діяльності майже не застосовуються, але деякі з них знайшли своє конкретне відображення у чинному Кримінально-процесуальному кодексі. На нашу думку, законодавче закріплення нових правил пред'явлення для впізнання могло би суттєво розширити можливість отримання доказової інформації та усунути суперечності і прогалини, які мають місце в чинному законодавстві. Вищесказане послужило підставою для вибору теми дисертаційного дослідження і є обгрунтуванням її **актуальності**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота виконана відповідно до "Комплексної Програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 рр.", що затверджена Указом Президента України № 837/96 від 17.09.1996 р. і Планом науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Університету внутрішніх справ МВС України на 1996 р. (п.202). Тема дисертації "Тактика узнавання і впізнання на попередньому слідстві" обговорена на засіданні кафедри криміналістики та затверджена Вченою радою Харківського інституту внутрішніх справ 27 грудня 1993 року (протокол № 5).

Метою дослідження є розкриття сутності психофізіологічного процесу узнавання і можливостей його використання під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій для отримання доказів; виявлення сучасних проблем тактики пред'явлення для впізнання; обгрунтування необхідності законодавчого закріплення нових правил провадження цієї слідчої дії. Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**: уточнити сутність та розмежувати значення понять "узнавання", "впізнання", "розпізнавання" з точки зору психології, фізіології і теорії науки криміналістики, проаналізувати взаємозв'язок і визначити їх роль у процесі пред'явлення для впізнання й оперативного розпізнавання; розробити пропозиції про внесення до проекту КПК норм,

які регулювали б проведення пред'явлення для впізнання під час до- судового слідства в умовах, за яких можна було б гарантувати безпеку впізнаючого; з'ясувати можливість і доцільність застосування в оперативно-розшуковій діяльності оперативного узнавання, яке може мати місце на будь-якій стадії кримінального процесу; обґрунтувати необхідність законодавчого закріплення нових правил пред'явлення для впізнання; розробити тактику пред'явлення для впізнання людини за ходою.

Об'єктом дослідження є закономірності відображення людиною оточуючої дійсності і формування сліду пам'яті - суб'єктивного образу в пам'яті учасників кримінального процесу, а також закономірності відтворення й опису сприйнятих об'єктів з метою наступного узнавання.

Предметом дослідження є механізми і тактичні прийоми практичного використання психофізіологічної властивості людини узнавати в оперативно-розшуковій і слідчій діяльності; психологічні, процесуальні і тактичні особливості пред'явлення для впізнання.

Методологічною основою і теоретичною базою послужили основні положення матеріалістичної діалектики, загальної теорії криміналістики; загальні методи - діалектичний, формально-логічний, системно-структурний, функціональний, статистичний і спеціальні криміналістичні - версіювання, планування, ідентифікації і групофікації, експертного дослідження доказів та інші. Як спеціальними принципіальними основами автор керувався найновішими досягненнями психології і фізіології, окремих теорій криміналістики, кримінального процесу, деякими положеннями оперативно-розшукової діяльності, які не є секретними.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертантом вперше в Україні на монографічному рівні досліджені теоретичні проблеми механізму пізнавальних процесів, які відбуваються у свідомості людини; на їх основі розкрита сутність понять “узнавання”, “впізнання”, “розпізнавання” з точки зору психології, фізіології та криміналістики, проаналізований взаємозв'язок між ними і визначена їх специфіка в процесі розпізнавання раніше сприйнятих об'єктів; вперше обґрунтована необхідність законодавчого закріплення оперативного узнавання як способу отримання доказової інформації і впровадження його у слідчу та оперативно-розшукову практику; класифіковані ситуації оперативного узнавання на початковому і подальшому етапах досудового слідства, запропоновані способи фіксації результатів узнавання та їх застосування під час доказування; доведена необхідність розширення кола об'єктів, що пред'являються для впізнання; дістали подальший розвиток правові, етичні і тактичні основи пред'явлення для впізнання людини за ознаками зовнішності без понять, відносно чого запропонована нова норма в КПК; вперше розроблені наукові основи тактики пред'явлення для впізнання людини за ходою і показана можливість впізнання за іншими функціональними ознаками; удосконалено процесуальні і тактичні основи зустрічного та повторного впізнання, а також тактичні прийоми та криміналістичні засоби забезпечення безпеки свідків під час провадження впізнання і узнавання. Виходячи з викладеного, автором **вносяться на захист такі положення**, які відповідають вимогам наукової новизни:

- 1) визначення поняття “узнавання” як складного психофізіологічного процесу, під час якого людина співставляє об'єктивну реальність, що сприймається в даний момент, із зафіксованими раніше суб'єктивними образами і робить висновок про наявність або відсутності тотожності; поняття “узнавання” розглядається також як іманентна властивість людини встановлювати тотожність об'єктів;
- 2) теоретичні основи тактики узнавання і впізнання на початковому та подальшому етапах досудового слідства;
- 3) визначені правові та етичні основи використання узнавання і впізнання як тактичних засобів збирання доказової інформації;
- 4) твердження про те, що результати узнавання на початковому і подальшому етапах досудового слідства необхідно відображати у “протоколі оперативного узнавання” або у протоколі відповідної слідчої дії;
- 5) обґрунтовано наукові і тактичні основи впізнання людини за функціональними ознаками, зокрема за ходою;

6) проаналізовано та запропоновано спосіб вирішення проблем зустрічного і повторного впізнання;

7) обґрунтовано та внесено пропозиції доповнити чинний Кримінально-процесуальний кодекс новими нормами з метою усунення виявлених прогалин;

8) розроблено тактичні прийоми і засоби забезпечення свідка й потерпілого під час узнавання і впізнання.

Теоретичне значення дослідження: отримані автором результати є вагомим внеском у розвиток загальної теорії криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, тактики проведення слідчих дій взагалі та пред'явлення для впізнання, зокрема.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації сприятимуть вдосконаленню тактики правоохоронної діяльності. Впровадження у практику оперативно-розшукового заходу - оперативного узнавання і закріплення у Кримінально-процесуальному кодексі нових видів пред'явлення для впізнання істотно розширить інструментарій слідчих та оперативних працівників у збиранні доказової інформації. Проведення впізнання в умовах, коли пізнаваний не бачитиме впізнаючого, дозволить забезпечити останнього, внаслідок чого будуть усунуті підстави для відмови свідків від участі у слідчій дії.

На основі узагальнення матеріалів слідчої та судової практики з проблем тактики узнавання і пред'явлення для впізнання запропоновані зміни та доповнення до Проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України, які обговорені на засіданні кафедри криміналістики Національного університету внутрішніх справ і направлені в Комітет Верховної Ради України із законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Внесені пропозиції частково знайшли своє відображення у ч.6 ст.174 КПК України. Основні положення і висновки, отримані в результаті дослідження, використовуються у навчальному процесі Національного університету внутрішніх справ: у лекційному курсі з криміналістики, а також під час проведення практичних занять на тему "Тактика пред'явлення для впізнання". З урахуванням результатів дослідження автором розроблені методичні вказівки для викладачів з названої теми.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, першим в Україні комплексним дослідженням сутності, видів, тактичних і психологічних основ та значення узнавання і впізнання, як способів збирання доказової інформації під час ого слідства.

Сформульовані в ній положення і результати мають наукове і практичне значення, оскільки вони обґрунтовані на базі особистого вивчення і критичного аналізу понад двохсот наукових і нормативних джерел, матеріалів чотирьохсот кримінальних справ, які розглянуті місцевими судами Харківської, Львівської, Полтавської та інших областей. Автор наводить теоретичні положення і дає практичні рекомендації по вдосконаленню правоохоронної діяльності та кримінально-процесуального законодавства. Окремі питання піднімаються вперше, деякі розглянуті по-новому, додатково обґрунтовані.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри криміналістики Національного університету внутрішніх справ, на республіканській науково-практичній конференції (м.Харків, 1996 р.), на обласній науково-практичній конференції, присвяченій Дню прав потерпілих (м.Харків, 1998 р.) та під час науково-практичної конференції "Проблеми сучасної юридичної науки в дослідженнях молодих учених", що відбулася 13 квітня 2001 року у м. Харкові.

Публікації. Сформульовані в роботі положення, висновки та пропозиції викладені у восьми статтях у наукових виданнях (п'ять із них фахові) та тезах доповідей на трьох наукових конференціях.

Структура і обсяг дисертації. У відповідності до мети, завдань і предмета дослідження дисертація складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел із 149 найменувань та п'яти додатків на 9 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 195 сторінок.

Основний зміст дисертації.

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються мета і завдання роботи, об'єкт і предмет, її структура, характеризується методологія дослідження, теоретична і правова база,

науково-практичне значення, формулюються основні положення, які виносяться на захист, підкреслюється наукова новизна і особистий внесок здобувача, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ **“Наукові основи узнавання і впізнання”** присвячений визначенню сутності основних понять “узнавання”, “впізнання”, “розпізнання” з точки зору психології, фізіології та криміналістики, в'ясненню місця і ролі впізнання у психології та криміналістиці, способам використання природженої здатності людини узнавати раніше спостережувані об'єкти в оперативно-розшуковій і слідчій діяльності.

У підрозділі **1.1. “Поняття і психофізіологічна сутність узнавання”** проаналізовано наявні у науці дефініції поняття “узнавання”, на підставі чого дано авторське визначення, розкрито його психофізіологічну сутність, описано стадії мисленої діяльності людини у процесі узнавання. У науковій літературі з психології та криміналістики дані різні визначення поняття “узнавання”. На підставі критичного аналізу цих дефініцій і аналітичного дослідження етимологічної природи автор розкриває сутність названого поняття таким чином: це складний психофізіологічний процес, під час якого людина зіставляє об'єкти реальної дійсності, котрі сприймаються в даний момент, із зафіксованими раніше суб'єктивними образами і робить висновок про наявність або відсутність тотожності між ними.

Із наведеного визначення процесу узнавання випливає, що він включає декілька етапів: сприйняття, запам'ятовування і розпізнання. Першою і необхідною стадією цього психофізіологічного процесу є сприйняття людиною навколишнього середовища за допомогою органів чуття.

Субстратом сприйняття є відчуття, які утворюють безперервний комплекс у просторі і в часі (у випадку з зоровими і дотиковими сприйняттями) або тільки в часі (коли сприйняття утворюється за допомогою зміни якості чи інтенсивності відчуттів). Найбільш розвинутою і важливою для процесу пізнання є система зорових сприйнятів, далі йдуть дотикові, слухові і т.п.

Наступним етапом у процесі узнавання можна виділити стадію пам'яті. Важливість цієї стадії полягає в тому, що інформація, котра зберігається в пам'яті учасників процесу, служить основою для відтворення слідчим події минулого. У психології пам'ять розуміють як запам'ятовування, збереження і відтворення минулого досвіду. Спроможність запам'ятовування, збереження і відтворення залежить від виду (типу) пам'яті. Психологи розрізняють такі види пам'яті: рухову або моторну, емоційну, образну і словесно-логічну.

Третім етапом процесу узнавання є розпізнання різних образів, котрі зберігаються у корі головного мозку, названих у науці “слідами пам'яті”. Сліди пам'яті - це незвичні сліди, які не входять у клас матеріальних, котрі є предметом слідознавства. Мислені образи є носіями інформації, це відображення реальної дійсності в пам'яті людини, котрі проявляються зовні у вигляді повідомлень обвинувачуваного, підозрюваного, потерпілого або свідка. Закріплені в процесуальних документах вони є прямими доказами. Отже, відображення - ідеальний психічний процес; його результат - суб'єктивний образ, мислений слід або слід пам'яті.

Процес узнавання у формі ототожнення полягає в тому, що ознаки об'єкта, котрі були раніше зафіксовані в пам'яті людини як певний образ, і ознаки, які тільки-но сприймаються, при подальшому співвідношенні з об'єктом зіставляються, порівнюються, в результаті чого людиною робиться висновок про тотожність об'єктів, відмінність або приналежність їх до певної групи, класу, виду. Можливість ототожнення об'єктів обумовлена тим, що кожний з них має певні властивості, проявом котрих є ознаки: загальні - що притаманні однорідним предметам і особливі (ідентифікаційні) - котрі характеризують конкретний об'єкт. Ототожнення конкретного об'єкта досягається виявленням його загальних і окремих ознак, котрі сприяють створенню суб'єктивного образу й узнаванню.

В роботі дається класифікація видів узнавання за такими підставами: спосіб, об'єкт, суб'єкт, орган чуття, за допомогою якого здійснюється узнавання, і ознаки об'єктів, за якими відбувається узнавання.

У підрозділі **1.2. “Впізнання в психології і криміналістиці”** розглянуто психологічну сутність впізнання, його місце в психології і криміналістиці. У юридичній літературі цей термін

використовується для назви слідчої дії - пред'явлення для впізнання, передбаченої статтями 174-176 КПК України.

З точки зору психофізіології сутність впізнання полягає в тому, що протягом пізнавального процесу людиною порівнюється об'єкт, котрий вона споглядає зараз, з мисленим образом сприйнятого раніше об'єкта і робиться умовивід про наявність або відсутність тотожності між ними. У цьому відношенні процес впізнання схожий з процесом узнавання.

У розумовій діяльності впізнаючого можна виділити такі стадії (етапи):

формуюча - стадія засвоєння, усвідомлення образу, предмета або особи, яка у свою чергу підрозділяється на ряд етапів;

впізнавальна - стадія розпізнавання.

Перша стадія здебільшого має місце тоді, коли попереднє розслідування ще не почалося. У другій стадії відбувається сприйняття в натурі певної групи об'єктів, відновлювання в пам'яті мисленої моделі раніше сприйнятого об'єкта, уявне зіставлення цих об'єктів, що завершується їх узнаванням, тобто встановленням тотожності, або неузнаванням - виявленням відмінності відносно одного з них.

У літературі з кримінального процесу загальноприйнятим є поділ процесу формування показань свідків на три стадії - сприйняття, запам'ятовування і відтворення сприйнятого. Зазначений поділ відповідає процесу формування показань впізнаючого лише в тих випадках, коли особа, котра спостерігала об'єкт, допитується тільки як свідок або потерпілий, а рішення про пред'явлення для впізнання не приймається у зв'язку з категоричною заявою допитуваного про те, що він не зможе впізнати об'єкт.

На нашу думку, процес формування показань свідків не можна обмежити тільки стадією відтворення сприйнятого, не підкреслюючи її аналітичної сутності - переробки й особливо формування семантичного образу сприйнятого. Таким чином, формування показань впізнаючого доцільно розглядати як сукупність обумовлюючих один одного процесів: а) сприйняття об'єкта; б) запам'ятовування і збереження в пам'яті; в) згадування і відтворення сприйнятого; г) ототожнення об'єкта, що пред'являється, за слідами (ознакам) сприйнятого впізнаючим раніше об'єкта.

У психології і криміналістиці розрізняють за способом два види впізнання: симультанне і сукцесивне. При симультанному впізнанні впізнаючий робить висновок шляхом загального сприйняття об'єкта, свідомо минаючи проведену стадію аналізу ознак. Таким чином впізнаються переважно об'єкти, котрі спостерігаються найчастіше. Так узнають, наприклад, членів сім'ї, товаришів по роботі, предмети домашнього побуту та ін. Незважаючи на відсутність чіткого виділення окремих елементів, впізнання завжди має позитивний результат.

Сукцесивне впізнання здійснюється шляхом знаходження і виділення в об'єкті окремих ознак, елементів, деталей, котрі потім синтезуються в загальний образ, внаслідок чого і робиться висновок про схожість або відмінність об'єктів.

У підрозділі 1.3. **“Співвідношення понять “узнавання”, “впізнання”, “розпізнавання” застосування їх у слідчій тактиці”** дисертантом проаналізовано функціональну природу узнавання як одного з засобів встановлення тотожності об'єктів і проведено розмежування між подібними з ним поняттями “впізнання” і “розпізнавання”. У даному випадку узнавання розглядається як іманентна, психофізіологічна властивість людини, що лежить в основі її пізнавальної діяльності. Узнавання як результат психофізіологічної діяльності завжди входить структурним елементом у різноманітні організаційні, оперативні, криміналістичні і тактичні прийоми судово-слідчої діяльності. Одним із прикладів є застосування узнавання під час провадження слідчої дії – пред'явлення для впізнання.

Узнавання як "інструмент" людського сприйняття і відображення об'єктивної реальності є структурним елементом такого методу оперативно-розшукової діяльності, як оперативне розпізнавання і оперативно-розшукового заходу - негласне впізнання.

Відмінність оперативного узнавання від процесуально регульованого впізнання полягає не в тому, що при його проведенні не є обов'язковим дотримання процесуальних правил, а в об'єктивній неможливості їх виконання: впізнаваного об'єкта ще немає, його потрібно розшукати. Звернення до оперативно - розшукового узнавання завжди є вимушеним, воно зумовлене відсутністю у органу,

який веде розслідування, таких даних, котрі дозволили б установити місцезнаходження впізнаного об'єкта іншими засобами.

Властивість узнавання використовується також у ході не передбачених кримінально-процесуальним законом впізнавальних процесів на попередньому слідстві. До таких впізнавальних процесів відносяться ті, кінцевий результат котрих (акт узнавання) відбувається поза рамками якої-небудь процесуальної дії. Це, насамперед, впізнавальні акти, що мали місце до порушення кримінальної справи; впізнавальні акти, що відбулися після порушення кримінальної справи, але поза процесуальними правилами (випадкове узнавання) і оперативно-розшукове розпізнавання, котре нерідко планується в числі початкових оперативно-розшукових заходів органів внутрішніх справ. Зазначені процеси умовно названі автором непроцесуальними актами узнавання.

У другому розділі “**Тактика узнавання під час досудового слідства**” розглянуті питання тактики узнавання на початковому етапі розслідування, проаналізовані тактичні особливості узнавання на подальшому етапі, описані способи фіксації і використання результатів узнавання під час розкриття і розслідування злочинів.

У підрозділі 2.1. “**Тактика узнавання на початковому етапі розслідування**” йдеться про те, що в рамках попередньої перевірки отриманих матеріалів про правопорушення, а також у ході досудового і судового слідства активно використовуються різноманітні методи одержання і перевірки інформації. Так, з метою встановлення особи, підозрюваної у скоєнні злочину, або місця знаходження викрадених предметів застосовуються тактичні прийоми, у ході яких реалізується властивість людини узнавати раніше сприйняті об'єкти.

У дисертації вказується, що розшук підозрюваної особи за прикметами зовнішності й іншими ознаками припускає ототожнення виявленого об'єкта за суб'єктивним образом, відтвореним у пам'яті особи, котра здійснює розшук. Механізм формування суб'єктивного образу включає такі етапи: сприйняття, розпізнавання, класифікація по групах (видах) і запам'ятовування. Кожному з названих етапів дана детальна характеристика. На практиці у розшукових цілях досить часто використовуються словесні портрети, фотографічні знімки підозрюваної особи (або іншого розшукуваного об'єкта), його відео- або кінозображення, синтетичні та композиційні портрети і малюнки, виконані художником. У результаті проведених нами досліджень було встановлено, що факти узнавання за словесним портретом склали 65,6%, за фотознімками - 23,7%, за орієнтирною - 7,8%, за мальованим портретом та іншими способами - 2,9%.

У роботі описані правила упорядкування словесного портрету, що використовується з метою розшуку злочинця, встановлення особи невпізнаного трупа, ідентифікації людини, котра приховує своє справжнє ім'я. В основі всіх названих дій лежить властивість людини узнавати раніше спостережувані об'єкти.

Тактичні прийоми і комбінації, в ході яких має місце упізнавання, визначаються слідчою або оперативною ситуацією. При цьому можуть бути використані як гласні, так і негласні методи оперативно-розшукової діяльності або їх сполучення. Для гласних заходів характерним є використання зображення об'єктів шляхом широкого пред'явлення їх громадянам, у тому числі з використанням засобів масової інформації.

Для негласних або комбінованих оперативно-розшукових заходів характерне приховане спостереження за участю узнаючого. Згодом можливе затримання особи або продовження спостереження у разі потреби виявлення інших учасників злочинного угруповання. До спеціальних тактичних операцій, у ході котрих можлива участь узнаючого, належать обхід, пошук, засідка.

У дисертації розглянуті види об'єктів, що частіше усього були впізнані оперативними шляхом. На відміну від об'єктів, пред'явлених для впізнання в процесуальному порядку, у числі об'єктів оперативно-розшукового узнавання можуть бути зображення людей і предметів на фото-, кіно- або відеоматеріалах, аналоги предметів, а також портрети і малюнки, виконані художником або складені технічними засобами за методом композиційного портрету.

У підрозділі 2.2. “**Тактичні прийоми узнавання у слідчих діях на наступному етапі розслідування**” автором розглянуто тактичні прийоми узнавання, які використовуються під час проведення різних слідчих дій. Дисертантом проаналізовано висловлені у науці точки зору щодо

понять “слідча тактика”, “тактичний прийом”, “тактична комбінація” і показано їх взаємозв’язок із слідчими діями. На конкретних прикладах із слідчої практики висвітлені тактичні комбінації з використанням узнавання під час проведення огляду місця події, допиту, обшуку, відтворення обстановки та обставин події.

Узнавання в процесі зазначених слідчих дій не є самостійним процесуальним актом як це має місце при пред’явленні для впізнання. Воно служить супутнім чинником у процесі слідчої дії, котра вирішує свої задачі. У той же час акт узнавання може істотно вплинути на хід і результати конкретної слідчої дії.

Тактичний прийом, спрямований на узнавання об’єктів, що спостерігалися раніше, є одним з основних елементів слідчої тактики. Такі тактичні прийоми мають місце не лише в ході провадження пред’явлення для впізнання, але і під час проведення інших слідчих дій. Такого роду узнавання має істотне і різнопланове значення в ході розкриття та розслідування злочинів. Так, узнавання служить орієнтуючою інформацією для висунання версій у ході огляду місця події, наприклад, необхідною умовою для подальшого проведення слідчої дії (при перевірці показань на місці), а також просто супутнім чинником (під час обшуку, допиту). Проте, у будь-якому з перерахованих випадків зафіксований у протоколі слідчої дії факт узнавання має оцінюватися як доказ у кримінальній справі.

У підрозділі **2.3. “Фіксація результатів узнавання і їх використання під час розслідування”**

вказано, що зміст поняття “документи” конкретно не визначено в чинному

Кримінально-процесуальному кодексі, через що на практиці й у теорії досить часто виникають колізії в його тлумаченні. Особливої гостроти ця проблема набуває в тому випадку, коли виникає питання про доказове значення матеріалів оперативно-розшукової діяльності. З метою вирішення виниклої проблеми вважаємо доцільним підтримати пропозицію вчених про те, що в новому КПК слід уточнити поняття “документи”, передбачивши, що документами можуть бути також відомості про факти, зібрані органом дізнання внаслідок оперативно-розшукових заходів або адвокатом, якщо ці відомості отримані від них і перевірені слідчим органом, прокурором, суддею або судом у порядку, передбаченому законом. У такому випадку факт узнавання, що мав місце в рамках оперативно-розшукового заходу і зафіксований у відповідному документі, буде мати доказове значення.

Аналізуючи наведені вище думки вчених з приводу способів фіксації оперативної діяльності та доказового значення її результатів, дозволимо собі висловити судження про те, що факт узнавання, який мав місце під час оперативно-розшукового заходу, необхідно зафіксувати у протоколі оперативного узнавання. Такий документ, як і протоколи слідчих дій, необхідно визнати джерелом доказів. У цьому зв’язку в новому Кримінально-процесуальному кодексі варто закріпити новий вид доказів - фактичні дані, зафіксовані в протоколі оперативно-розшукового заходу.

В даний час факт узнавання може мати доказове значення тільки в тому випадку, якщо буде зафіксований у процесуальному документі, основним із яких є протокол. Але можливі й інші способи фіксації результатів узнавання і залежать вони від тих обставин, за яких мало місце узнавання.

Виходячи з аналізу вивчених кримінальних справ і матеріалів попередньої перевірки, можна виділити три основних типи тактичних ситуацій узнавання при безпосередньому спостереженні об’єкта. По-перше, це ті ситуації, коли оперативний працівник затримує розшукувану особу, узнавши її самостійно за орієнтирною, фотознімком або мальованим портретом. Такий факт узнавання має бути відображений у рапорті або в протоколі затримання. Другий вид ситуацій, коли у складі оперативно-розшукової групи приймає участь свідок чи потерпілий з метою узнавання злочинця. У даному випадку необхідно скласти протокол оперативного упізнання. По-третє, це випадки узнавання під час проведення певних процесуальних дій у процесі попереднього розслідування. Таке узнавання слід зафіксувати в протоколі допиту (пред’явлення для впізнання, відтворення обстановки й обставин події, обшуку, огляду місця події).

У третьому розділі **“Особливості тактики пред’явлення для впізнання”** розглянуто поняття і сутність, види, тактичні і процесуальні аспекти пред’явлення для впізнання на попередньому

слідстві; описані етапи тактики пред'явлення для впізнання людини за ходою; проаналізовані сучасні проблеми пред'явлення для впізнання і запропоновані відповідні засоби їхнього вирішення.

У підрозділі 3.1. “**Пред'явлення для впізнання під час досудового слідства:**

поняття і сутність, види, процесуальні і тактичні аспекти” розглянуто сутність пред'явлення для впізнання як слідчої дії, проведено критичний аналіз різних підходів до розуміння цілей пред'явлення для впізнання як слідчої дії. Відповідно до одного із них, метою впізнання є встановлення тотожності, відповідно до іншого - може бути як установлення тотожності, так і групової приналежності. На нашу думку, метою пред'явлення для впізнання завжди повинно бути встановлення тотожності об'єктів.

Проаналізувавши висловлені в криміналістичній літературі визначення поняття “пред'явлення для впізнання”, дисертант приходить до висновку про те, пред'явлення для впізнання - це самостійна процесуальна слідча дія, котра полягає в демонстрації (показі) у встановленому законом порядку впізнаючому - потерпілому, свідку, підозрюваному або звинувачуваному - зазначених у законі об'єктів, що сприймалися ним раніше у зв'язку з обставинами розслідуваної події, з метою їх узнання.

У дисертації названі і проаналізовані тактичні і процесуальні правила пред'явлення для впізнання, котрих необхідно дотримуватися, щоб результати слідчої дії мали доказове значення.

У підрозділі 3.2. “**Тактика пред'явлення для впізнання людини за ходою”** автором описано розроблену тактику пред'явлення для впізнання людини за ходою повинна включати чотири стадії: підготовка, старт, узнання і фіксація результатів. Стадія “Підготовки” полягає у доборі учасників слідчої дії, виборі місця впізнання, визначенні маршруту руху і пункту спостереження. На стадії “Старт” слідчий збирає всіх учасників впізнання, крім впізнаючого, який має знаходитися осторонь. Потім слідчий роз'ясняє учасникам суть слідчої дії, їхні права й обов'язки, після чого ділить усіх на дві групи, умовно названі нами група “Впізнаючий” і група “Пізнаваний”. На стадії “Узнання” група “Пізнаваний” проходить повз пункт спостереження, кожний суб'єкт групи “Впізнаючий” бачить кожного учасника групи, що рухається, попереду, збоку і позаду. Спеціаліст у цей час фіксує моменти руху відеокамерою.

Коли впізнаючий узнає пізнаваного, він повідомляє слідчому, за якими ознаками він дійшов до висновку, що це саме та людина, котра скоїла злочин, і вказує, яким по порядку він рухається у колоні (наприклад, другим, рахуючи з голови колони). Групи з'єднуються, слідчий повідомляє, що впізнання відбулося і приступає до процесуального оформлення результатів слідчої дії.

У підрозділі 3.3. “**Сучасні проблеми пред'явлення для впізнання”**, узагальнивши емпіричні матеріали проведеного дослідження, автором виділено декілька найбільш актуальних проблем, пов'язаних із цією слідчою дією, як-от: коло об'єктів, котрі можливо і доцільно пред'являти для впізнання; сукупність ознак, за якими можливе впізнання; нові види пред'явлення для впізнання (повторне, зустрічне); роль понять під час пред'явлення для впізнання; забезпечення безпеки впізнаючого. Вирішення названих проблем автор вбачає у закріпленні в Кримінально-процесуальному кодексі нових правил пред'явлення для впізнання.

У **висновках** узагальнюються основні результати дослідження, вносяться конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання пред'явлення для впізнання та оперативного узнання. Серед висновків необхідно виділити такі положення:

1. Вперше в криміналістичній літературі на монографічному рівні розкрита психофізіологічна і криміналістична сутність поняття “узнання”, яке слід інтепретувати як іманентну властивість людини і (друге значення поняття) як оперативно-тактичний прийом, котрий використовується з метою ототожнення під час оперативних заходів і слідчих дій. Впізнання - це процесуальна процедура, котра дозволяє результати звичайного психофізіологічного узнання визнавати джерелами доказової інформації.
2. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що факт узнання, зафіксований у протоколі слідчої дії, оцінюється як доказ, а той, що мав місце в рамках оперативно-розшукового заходу і зафіксований в оперативному документі, таким не є. Тому вважаємо за доцільне зафіксований факт узнання у протоколі оперативного узнання оцінювати як доказ, а сам протокол - джерелом

доказів. У цьому зв'язку необхідно статтю 65 чинного КПК (і відповідну статтю нового КПК) доповнити фразою - **“протокол оперативного узнання”**.

3. Оскільки у чинному Кримінально-процесуальному кодексі України виявлено ряд неточностей щодо організації і тактики проведення пред'явлення для впізнання, зокрема, видів і кількості об'єктів, які пред'являються, іманентних властивостей особи, котра впізнає, видів впізнання за функціональними ознаками тощо. З метою усунення названих прогалин пропонуємо викласти частину 2 статті 174 у такій редакції:

“Об'єктами пред'явлення для впізнання можуть бути люди, трупи, предмети, тварини та птахи, будівлі, приміщення, ділянки відкритої місцевості. У разі неможливості пред'явлення для впізнання зазначених об'єктів у натуральному вигляді, слід пред'являти їх зображення на відповідних носіях”.

4. Кількість осіб, серед яких пред'являється впізнаваний, слід уточнити, а відповідну норму сформулювати в такій редакції:

“Особа пред'являється для впізнання серед двох інших, які не мають значних відмінностей у зовнішності та одязі”.

5. З метою підвищення ефективності результатів слідчої дії пропонується проводити впізнання не тільки за ознаками зовнішності (статичними), а також за функціональними (динамічними) ознаками, для чого частину 3 статті 174 слід доповнити такою нормою:

“Людина може бути впізнана за ознаками зовнішності, голосу, ходи, міміки, жестикуляції. Під час попереднього допиту впізнаючого слід в'яснити, які ознаки він запам'ятав і чи зможе за ними впізнати підозрюваного”.

6. У результаті проведеного нами опитування понад 200 слідчих у різних регіонах України 74% респондентів відповіли, що в деяких випадках доцільно і необхідно проводити повторне пред'явлення для впізнання. Така точка зору висловлюється і вченими криміналістами. Виходячи з наведеного, пропонуємо доповнити Кримінально-процесуальний кодекс статтею 174-1 з вичерпним переліком випадків повторного впізнання, яку слід сформулювати таким чином:

“Пред'явлення для впізнання повинно відбуватися в умовах, які були б адекватними тим, за яких особа, котра впізнає, сприймала підозрюваного за обставин, що цікавлять слідство.

Повторне пред'явлення для впізнання можливе лише у випадках, якщо:

- дана слідча дія проводилася в момент, коли особа, котра впізнає, знаходилася в стані тимчасового розладу психіки, зору, слуху, відволікаючої дії болю, що викликана подією злочину чи іншими обставинами, у зв'язку з чим вона не могла правильно сприймати те, що відбувалося;

- пред'явлення для впізнання проводилося в умовах, які є гіршими для сприйняття, ніж ті, за яких особа, котра впізнає, сприймала об'єкт вперше;

- у зв'язку з розшуком або хворобою особи впізнання проводилося за фотографіями, а потім появилася можливість безпосередньо пред'явити її для впізнання”

7. З метою забезпечення безпеки свідків (потерпілих) пропонуємо доповнити статтю 174 частиною 5 такого змісту:

“За клопотанням особи, котра впізнає, пред'явлення для впізнання необхідно проводити в спеціально обладнаному приміщенні в умовах, за яких особа, котру впізнають, не може бачити того, хто її впізнає. Вона може бути ознайомлена з результатами слідчої дії відразу після її завершення”.

8. Необхідно впровадити у слідчу практику розроблену тактику пред'явлення для впізнання людини за ознаками зовнішності без понятих, а роль останніх покласти на осіб, серед яких пред'являється впізнаваний. У зв'язку з цим пропонуємо частину 6 статті 174 викласти у такій редакції:

“Під час впізнання людини за ознаками зовнішності участь понятих не є обов'язковою, окрім випадку, зазначеного у ч.5 цієї статті. Особи, серед яких буде пред'являтися пізнаваний, зобов'язані засвідчити своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям”.

У зв'язку з цим у частині 1 статті 127 слово **“осіб”** слід виключити.

За темою дисертації опубліковано такі праці:

Салтевский М.В., Головецкий М.А. Тактика опознания человека по походке. Криминалистика и судебная экспертиза. - К.: КНИИСЭ, 1993. - Вып. 46. - С.57-62. (У співавт., 30% і 70% відповідно).
 Головецкий М.О. Деякі питання пред'явлення для впізнання. //Актуал. пробл. сучасн. науки в досл. молод. учених. Вип.1.: Мат. наук. конф. молод. учених Універ. внутр. справ. - Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. - С.84-86.

Головецкий М.О. Узнавания як прийом слідчої тактики. //Актуал. пробл. сучасн. науки в досл. молод. учених. Вип.2. - Харків: Ун-т внутр. справ, 1997. - С.65-69.

Головецкий М.О. Психологічна суть пред'явлення для впізнання. //Актуал. пробл. сучасн. науки в досл. молод. вчених: Зб. наук. праць. Вип.3-4 (Ч.2). - Харків: Ун-т внутр. справ, 1997. - С.427-429.

Головецкий М.О. Використання узнавання в оперативно-розшуковій і слідчій діяльності органів внутрішніх справ. Вісник Університету внутрішніх справ.- 1999. - Спецвипуск № 1. – С. 75-83.

Головецкий М. Современные проблемы предъявления для опознания. - Харьков: Бизнес информ, 1999. - № 13-14. - С. 32-34.

Головецкий М.О. Тактичні прийоми узнавання на попередньому слідстві. Вісник Університету внутрішніх справ. - 1999 – Вип.9. – С. 185-189.

8.Головецкий М.О. Шляхи підвищення ефективності пред'явлення для впізнання. Вісник Національного університету внутрішніх справ. - 2001. - Спецвипуск. – С.35-39.

АНОТАЦІЇ

Головецкий М.О. Тактика узнавания і впізнання під час досудового слідства. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза. - Університет внутрішніх справ МВС України. - Харків, 2002.

Дисертацію присвячено дослідженню проблем психофізіологічної сутності узнавання і його використання під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Дається поняття і характеристика узнавання і впізнання з точки зору психології, фізіології та криміналістики.

Висвітлюється розроблена тактика узнавання на початковому та подальшому етапах розслідування, вказується на способи фіксації і використання результатів узнавання під час розкриття та розслідування злочинів. Аналізуються психологічні, тактичні та процесуальні аспекти впізнання, запропоновано тактику пред'явлення для впізнання людини за ходом. У дисертації сформульовані концептуальні положення, обґрунтовані пропозиції і висновки щодо вдосконалення тактики провадження узнавання і впізнання на попередньому слідстві.

Ключові слова: узнавання, впізнання, тактика, тактичний прийом, оперативно-розшуковий захід, слідча дія, докази.

Головецкий М.А. Тактика узнавания и опознания на досудебном следствии. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. - Университет внутренних дел МВД Украины. - Харьков, 2002.

Диссертация посвящена исследованию проблем психофизиологической сущности узнавания и его использования в ходе оперативно-розыскных мероприятий и следственных действий. Дается определение понятия “узнавание” как имманентного свойства человека с точки зрения психологии, физиологии и криминалистики, раскрывается его структура как процесса установления тождества по запечатленному субъективному образу - следу памяти.

В работе раскрывается содержание понятия “опознание”, показано сходство и различие с понятиями “узнавание” и “распознавание”. Анализируются психологические особенности опознания, их значение в процессе подготовки и производства предъявления для опознания.

Показаны психологические процессы, происходящие на различных этапах формирования показаний опознающего: формирующем и распознавательном.

В диссертации освещены способы использования свойства узнавания в оперативно-розыскной и следственной деятельности на первоначальном и последующем этапе расследования. Раскрываются особенности проведения оперативно-розыскных мероприятий с целью узнавания с участием

свидетеля и потерпевшего. Обосновывается предложение фиксировать факт узнавания, имевший место в ходе оперативно-розыскного мероприятия, в протоколе оперативного узнавания. Факт узнавания, имевший место в рамках осмотра места происшествия, допроса, обыска, воспроизведения обстановки и обстоятельств события следует закреплять в протоколе соответствующего следственного действия.

В работе анализируются высказанные в науке различные точки зрения по поводу целей предъявления для опознания, раскрываются процессуальные и тактические особенности производства этого следственного действия. Предлагается внедрить в следственную практику разработанную автором тактику предъявления для опознания человека по походке, которая включает ряд этапов: подготовка, старт, узнавание и фиксация результатов. Даются правила описания признаков походки.

В результате анализа следственной и судебной практики обобщены актуальные проблемы производства предъявления для опознания: круг объектов, которые возможно и целесообразно предъявлять для опознания, совокупность признаков, по которым возможно опознание, особенности производства повторного и встречного опознания, роль понятий в ходе предъявления для опознания, способы обеспечения безопасности опознающего. Обосновывается необходимость закрепления в Уголовно-процессуальном кодексе Украины новых правил, регулирующих производство предъявления для опознания.

ANNOTATION

Golovezkiy M. O. Tactics of recognition and identification within preliminary investigation. - Manuscript.

Dissertation for obtaining of the degree of Candidate of Science in Law - speciality 12.00.09 - criminal procedure, criminalistics; forensic science. - University of Internal Affairs. - Kharkiv, 2002.

The dissertation is devoted to the problems of psychophysiological essence of recognition and its utilization during conducting of investigative actions and operative-and-search measures. The concept and characteristics of recognition and identification from point of view of psychology, physiology and criminalistics are given. Developed tactics of recognition at prior and further stages of investigation is highlighted, methods of recording and the use of the results of recognition within crimes' detection and investigation are given. Psychophysiological, tactical and procedural aspects of recognition are under analysis, tactics of identification of person by walk is suggested. Conceptual regulations, well-grounded propositions and conclusions concerning improvement of the tactics of realisation of recognition and identification within preliminary investigation are formulated in the dissertation.

Key words: recognition, identification, tactics, tactical method, operative-and-search measure, investigative action, evidence.